

Un inventar al edificiilor din Arad, construite în perimetrul de tragere al cetății militare, propuse în 1813 pentru demolare

An Inventory of the Edifices of Arad, Built in the Perimeter of the Military Stronghold, Proposed for Demolition in 1813

Elena Rodica Colta,
Centrul Cultural Județean Arad

Abstract

In spite of the Army's pressures, the demolition of all buildings on the list had been continuously postponed, the Revolution of 1848 finding them still standing. However, new steps followed, which have determined, in the second half of the XIX century, the moving of the Episcopal Cathedral, the parochial house, the former Illyrian school and the Episcopal Residence, in other locations, from the Romanian area of the city, which on the map of the anonymous cartographer from 1752 and in the street conscription from 1783, appeared as Wallachaei.

Key words: *inventory, topography, edifices*

Solicitările, repetate, ale armatei de demolare a clădirilor aflate în câmpul de tragere al cetății militare, a determinat, în anul 1813, Adunarea comitatensă să numească o comisie, care să inventarieze toate construcțiile aflate în vecinătatea cetății, în vederea unei eventuale despăgubiri a proprietarilor lor, în caz de demolare.

Inventarul, intitulat „*Consignatio Domorum Privilegiatae Cameralis Civitatis Aradiensis spatio pro explanada Fortaliti defixo erectarum v(eterum) in operae Aedificationis*”¹, prevăzut cu o rubricatură riguroasă, trebuia să specifice, pentru fiecare edificiu, numele proprietarului, perioada când a fost construit acesta, materialele folosite la construcție și starea în care se găsea clădirea în momentul inventarierii. De asemenea, funcționarii care au efectuat invenarul trebuiau să trecă construcția, după distanță, în caseta potrivită și să menționeze dacă a fost reparată sau reconstruită în perioada 1811-1813.

¹ Direcția Națională a Arhivelor Statului Filiala Arad, fond *Prefectura Județului Arad. Actele Sedriei de arhitectură județ-oraș. Acta sedris aedificat. 1806-1829*, doc.828/1813.

Documentul cuprinde 87 de edificii și fundații de case, fără specificarea numărului sau a numelui străzii. Totuși la o simplă trecere în revistă a clădirilor, devine evident că străzile, aflate în vecinătatea Mureșului, se găseau, cel puțin o parte, în vechiul nucleu de locuire marcat pe planurile orașului din secolul al XVIII-lea ca *Tikovecz*² și în zona vechii catedrale ortodoxe, ce se găsea pe locul actualului Colegiu Național „Moise Nicoară”.

Alături de construcții civile, pe listele întocmite figurează și edificii sau proprietăți ale orașului, ale bisericii ortodoxe, aflate în această parte a nucleului de locuire.

Inventarul începe cu vechiul depozit de sare, *Horreum antiquum salinaria* construit pe malul Mureșului și aflat la numărul topografic 1. Recenzorii specifică la vechime, că a fost construit „înainte de octombrie 1810”.

Urmărind conscripția străzilor din anul 1783, constatăm că vechiul depozit figura și în acesta, ceea ce înseamnă că era mai vechi de anul conscrierii³. Construit din lemn, dar în stare bună, la măsurătorile efectuate s-a constatat că se aflat la o distanță mai mică de 300 stânjeni de cetate.

A doua construcție, înscrisă la numărul topografic 1b, este noul depozit al sării, *Horreum novum salinaria*, construit tot din lemn, înainte de 1810 și tot în stare bună. Fiind ridicat pe același teren, distanță față de cetate fiind tot sub 300 de stânjeni.

A treia clădire din acest platz, în legătură directă cu cele două depozite, a fost *Domus salinaria*, adică Oficiul sării sau Marele birou orașenesc al sării⁴, construit în aceeași vreme cu depozitele, „din materiale de bună calitate”, probabil cărămidă, se afla la data inventarierii în stare bună.

La numărul topografic 2 apare o altă clădire a Oficiului sării, tot din materiale de calitate și în stare bună.

La numărul topografic 3 figurează a treia construcție a Oficiului sării, datând din secolul al XVIII-lea, dar care, la inventarul din 1813, era în ruină.

După aceste construcții administrative, ale orașului, inventarul continuă cu mai multe case de locuit, aflate probabil în partea de oraș din vecinătatea catedralei ortodoxe.

² Horia Medeleanu, *Aradul în secolul al XVIII-lea pe baza conscripției din anul 1783*, în Ziridava, XIV, Arad, 1982, p. 157-178

³ *Ibidem*, p. 175, poz. 4

⁴ Pe locul tribunalului de azi (*Ibidem*, poz. 5).

Prima, aflată la numărul topografic 17, este casa germanului Franciscus Pumperger. Construită înainte de 1810, din lemn, la distanță de 300 stânjeni de cetate, casa era, în anul 1813, în stare mediocră.

Inventarul continua cu casa lui Dahor Janos, de la numărul topografic 18, care era tot din lemn, mai veche de 1810, la 300 de stânjeni de cetate, și în stare proastă.

La numărul topografic 19 apare înregistrată casa în ruine a lui Riszta Predin. Lângă ea, la numărul topografic 20 este trecută fundația casei lui Iancu Sălăjan (Szalassan Janko), apoi la numărul topografic 21 casa din lemn a lui Argyelian Szima, trecută de recenzori ca deteriorată. Urma la numărul topografic 22 casa în ruine a lui Dehelan Avian iar la numărul topografic 23 fundația unei case deținută de urmașii lui Szava Bokanitty (Sava Bocănici).

Comparând inventarul din 1813 cu conscripția străzilor din 1783, la finele secolului al XVIII-lea îl găsim pe Sava Bokanitty în viață, trecut ca responsabil al „*străzii mari a Tyukului*”⁵.

De la numărul topografic 24, la care se găsea casa reparată a lui Pintea Tămaș (Pintje Tamas), următoarele poziții topografice înscrise (25-28, 32-33) cuprind case în stare mediocră sau în ruine. Proprietarii sunt, după nume, maghiari, germani, români, sârbi (urmașii lui Mathias Janos, Georg Szmits, văduva lui Johannes Sininger, Vingan Janos, Iova Gyongyevits, Kosta Vidulov, Diuka Popovits). Se prea poate ca o parte din aceste case să se fi găsit tot pe strada mare a Tyukului, fiindcă în conscripția din 1783, tabla cu numele străzii era pusă pe casa lui Schmidt (Georg Szmit).

Excepție între acestea case aflate de recenzori în stare proastă face casa lui Kiss Janos, de la numărul topografic 30, care fusese construită din materiale solide și se găsea în stare bună.

Casele de la pozițiile topografice 34, 35, 35 bis, 36 și 37, construite din lemn, din materiale mixte sau din materiale solide, aparținând lui Johhanes Hirholtz, Jacobus Nemetz, Voina Ferentz și Agyugyan Nicolai, probabil meșteșugari⁶ de etnii diferite, erau toate în stare bună.

La poziția 38 este înregistrată casa din Arad a baronesei Forrai proprietarea castelului de la Săvârșin, rămasă între timp văduvă. Construcția din Arad, fusese ridicată înainte de anul 1810, din materiale solide, încât în 1813 era în stare bună. Două numere topografice mai încolo de această casă nobiliară, în continuarea caselor deținute de Toda Janos și Palko Lazăr (poz. 39, 40), se afla casa *Înaltului Comisar al Oficiului Sării*, construită tot

⁵ Horia Medeleanu, *art.cit.*, p. 175 poz. 7.

⁶ Zona este cunoscută ca fiind locuită de membrii diferitelor bresle.

înainte de 1810, din materiale solide, găsită de recenzori în 1813 de asemenea în stare bună.

În continuarea proprietății acestui demnitar urmau casele altor germani, maghiari, români și sârbi (Joseph Stirtli- poz. 42, 43, două edificii; Pinter Josef - poz. 44; Krits Istvan- poz. 45; Laza Popovits- poz. 46; Vasra Paulovits- poz. 47; Nikolaus Dimitrovits, Nica Klaity poz. 49).

Inventarul continuă, după aceste case, cu casa bătrână (domus antiqua) a lui Johann Stoer, de la numărul topografic 55, care era din lemn și în stare mediocră, cu două construcții ce-i aparțineau lui Szava Mihajlovits, aflate la numărul topografic 56, pe un platz și jumătate, din care una în stare bună, și cu alte două construcții în stare mediocră (poz. 57-58) aparținând lui Laurentzius Schwarzmayer și Szava Gyorgyevits.

La poziția nr.59 din listă figura *Casarma Ci(vi)t(a)tis minor* adică Cazarma mică a orașului, construită înainte de 1810, din materiale solide dar ajunsă în stare mediocră.

În continuarea acesteia, la poz. topografice 60-67, apăreau casele lui Georg Vutsak, Joseph Zavotzky, Diorsi Jozsef, Kratsunas Kosta (Crăciunaș Costa), Andica Onulov, Gancza Janos, Balint Todor, Ioan Brassovan și Paulus Onulov, unele în stare bună, altele în ruine.

După ele, la poziția 68 figura *Schola illyrica*, de fapt școala confesională românească), și ea anterioară anului 1810, construită din materiale solide, aflată în stare bună. Școala se găsea lângă *Domus Ecclesiae illyricae* (Casa parohială a „Bisericii illirice”)⁷, înscrisă la poziția 69. Construită din lemn, aceasta se găsea în 1813 în stare mediocră.

După alte două case particulare, deținute de germanii Joseph Vallsteiner și Georg Ecsner (poz. 70-71), la poziția 72 apare înregistrată pe listă *Magna Ci(vi)t(a)tis Casarma Equitum* (Marea Cazarmă a Cavaleriei Orașului), construită din materiale solide și în stare bună.

După alte 16 numere topografice, cu construcții aflate în afara razei de tragere, inventarul continuă cu pozițiile topografice 89-92, pe care se găseau casele lui Marko Gyorgyevits, Stephan Verthan, Markus Maji și Josephus Ozlovits.

Între poz. 92 și 93 pe listă apare înscrisă *Ecclesia Ep(isco)palis G.R.N.U* adică Catedrala Episcopală Ortodoxă, edificată din materiale solide și în stare bună. În continuarea ei (poz. 93-103) se găsesc construcții deținute de Szava Kosta, Tyra Petrovits, căpitanul Rosza, Michael Paimovits, Georg Ibásfálván, Frantz Schweinitzer, Vaszra Katoross,

⁷ Este vorba despre casa parohială a vechii catedrale ortodoxe, aflată pe locul actualului Colegiu Național „Moise Nicoară”.

Emanuel Hadszits, Pintja Tamas, Tyra Petrovits, Morosan Demeter și fundația unei construcții vechi militare sârbești (poz. topografică 98).

În sfârșit, la poziția 104 figurează *Residentia Ep(isco)p(a)li* (reședința episcopală), aflată la acea vreme de *Bischoff gasee* (Strada Episcopului azi Nicolae Bălcescu). Construcția, ridicată în secolul al XVIII-lea⁸, ajunsese în 1813 în ruină.

În vecinătatea reședinței, la poz.topografică 106 se găsea casa fraților Fruscha, macedoromâni. O altă casă care i-a aparținut lui Georg Fruscha apare la poz. topografică 128. Aproape de ea, la poz.130 se găsea *Allodium Episcopale*(Domeniul episcopal) cu construcțiile sale.

Concluzii

Acest inventar, întocmit, după cum am menționat la început, cu un scop precis, ne oferă, implicit, informații legate de etnia celor ce trăiau din acest nucleu de locuire al orașului, despre clădiri oficiale amplasate aici, despre materialele folosite în oraș, începând cu a doua jumătate a secolului al XVIII-lea, la construcții de case, etc.

Examinând numele proprietarilor, în ciuda modului defectos în care au fost scrise de recenzori sau de tendința de maghiarizare a unora dintre nume, constatăm că, în această parte a orașului, unde se găsea reședința episcopului, catedrala ortodoxă și școala confesională ortodoxă, locuiau, alături de câțiva germani și maghiari, mai ales sârbi, macedoromâni și români.

Unii dintre ei, precum Szava Kosta, Tyra Petrovits sau Pintja Tamas dețineau mai multe construcții, la poziții topografice diferite.

Cât privește casele, ele erau construite din lemn, material adus probabil cu plutele pe Mureș din zonele cu pădure, din materiale mixte și din materiale solide.

La un examen statistic, 26 erau construite din lemn (ex ligneis mater),39 din materiale solide (ex solidis mater) și 6 (mixtis mater.).

La nici una din case nu se specifică tipul de acoperiș, însă înclinăm să credem că deja se folosea mai mult țigla.

Interdicțiile de reparații și de reconstrucție impuse acestor case, condamnate la demolare de prezența lor în vecinătate a cetății, a făcut ca 28 să fie găsite la inventariere într-o stare proastă (în mediocra statu), 13 în ruină (domus ruinosa) și 3 ca fundații (fundus vacuus). Totuși cele mai multe, adică 43 erau în stare bună in bono statu).

⁸ În anul 1752, aici aducea Oprea legătorul cărțile comandate de episcopul Sinesie Jivanovici.

Dintr-un motiv sau altul, în ciuda presiunilor armatei, demolarea tuturor clădirilor de pe listă s-a tot amânat, Revoluția din 1848 găsiindu-le tot în picioare. Au urmat însă noi demersuri, care au determinat în final mutarea, în a doua jumătate a secolului al XIX-lea, a Catedralei episcopale, a casei parohiale, a fostei școli ilirice și a Reședinței episcopale, în alte amplasamente, din zona românească a orașului, care pe harta cartografului anonim din 1752⁹ și în conscripția străzilor din 1783 apărea înscrisă ca *Wallachaei*¹⁰.

⁹ O fotografie a acestei hărți se găsește la Complexul Muzeal Arad, colecția MF, nr. inv. 2305.

¹⁰ Horia Medeleanu, *art.cit.*, p. 162.